

به نام خداوند بخشنده مهربان

مجمع الجوامع (معالجات عقیلی)

جلد اول

بیماری‌های سر

حکیم میر محمد حسین خان عقیلی خراسانی شیرازی

تصحیح:

ناصر جمشیدی، الهه جمشیدی، مهران عیسوند
سجاد جمشیدی، هاجر امینی‌تهرانی، محمد جمشیدی
محمود جمشیدوند، الهام جمشیدی

سرشناسه	: عقیلی علوی شیرازی، محمدحسین بن محمدهادی، قرن ۱۲ق.
عنوان قراردادی	: قربابادین مجمع الجوامع و ذخائر التراکيب
عنوان و نام پدیدآور	: مجمع الجوامع (معالجات عقیلی) / میر محمدحسین عقیلی خراسانی شیرازی : تصحیح ناصر جمشیدی ... [و دیگران].
مشخصات نشر	: تهران: ایرانیان طب، ۱۳۹۸-
مشخصات ظاهری	: ۱۱ ج.
شابک	: دوره: ۱-40-6175-622-978، ۱-5-39-6175-622-978، ۲-8-41-6175-622-978، ۳-۶۲۲-۹۷۸-6175-622-978، ۴-2-43-6175-622-978، ۵-۱-40-6175-622-978، ۶-۶-۶۱۷۵-۶۲۲-۹۷۸-6175-622-978، ۷-3-46-6175-622-978، ۸-0-50-6175-622-978، ۹-0-47-6175-622-978، ۱۰-: 978-622-6175-48-7، ۱۱-4-49-6175-622-978
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
مندرجات	: ۱. بیماری های سر- ج. ۲. چشم- ج. ۳. بیماری های گوش، بینی، زبان، دهان، دندان، حلق- ج. ۴. بیماری های تنفسی- ج. ۵. بیماری های قلب، پستان، معده، کبد، امعاء، مراره، طحال- ج. ۶. بیماری های اعضای نفخ و فضولات، تناسلی، ظهرو اطراف- ج. ۷. بیماری های اطفال- ج. ۸. تبها (حمیات)- ج. ۹. اورام و بثور- ج. ۱۰. بیماری های پوست- ج. ۱۱. سموم- پزشکی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴ Medicine -- Early works to 20th century
موضوع	: پزشکی سنتی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴ Traditional medicine -- Early works to 20th century
موضوع	: گیاهان دارویی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴ Medicinal plants -- Early works to 20th century
شناسه افزوده	: جمشیدی، ناصر؟ ۱۳۲۵ -، مصحح
رده بندی کنگره	: R۱۲۸/۳
رده بندی دیویی	: ۶۱۵/۳۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۶۰۹۱۸۵۲

مجمع الجوامع (معالجات عقیلی)

جلد اول

بیماری های سر

مؤلف: حکیم میر محمد حسین خان عقیلی خراسانی شیرازی

مصحح: ناصر جمشیدی، الهه جمشیدی، مهران عیسوند، الهه جمشیدی، سجاد

جمشیدی، هاجر امینی تهرانی، محمد جمشیدی، محمود جمشیدوند، الهام جمشیدی

ناشر: ایرانیان طب

نوبت چاپ: اول / ۱۴۰۰

شمارگان: ۵۰۰ جلد

بها: ۱۳۰۰۰ تومان

شابک دوره: ۶۱۷۵-۶۲۲-۹۷۸-۶۴-۶۱۷۵

شابک: ۶۱۷۵-۶۲۲-۹۷۸-۵-۳۹

تلفن: ۰۲۱۸۸۹۹۶۳۵۷

www.iranianteb.com

فهرست

پیش گفتار	۷
مقدمه مولف	۹
مقاله اول در بیان امراض حادثه در سر و در آن یک مقدمه و ده باب است	۱۱
مقدمه در بیان منفعت سر و تشریح آن و تقسیم امراض مختصه به آن و بیان اسباب و علامات و	
معالجات آن	۱۲
فصل اول از مقدمه در منفعت رأس و اجزای آن	۱۲
فصل دوم از مقدمه در بیان تشریح دماغ به قول کلی	۱۳
فصل سوم از مقدمه در بیان امراض دماغ و اسباب قاعله آن به قول کلی	۱۸
فصل چهارم از مقدمه در بیان دلایلی که واجب است شناختن آن‌ها در احوال دماغ از افعال نفسانی و حسیه و سیاسی و حرکیه و	
احلام از جمله سیاسی است	۱۹
فصل پنجم از مقدمه در بیان استدلال از افعال متعلقه به حرکات و آن‌چه شبیه به آن‌هاست از نوم و یقظه	۲۳
فصل ششم از مقدمه در بیان دلایل مآخوذه از جنس افعال طبیعی از جنس چیزی که به طریق نقض منفع می‌گردد و می‌روید از	
شعر و ظاهر می‌گردد از اورام و قروح	۲۴
فصل هفتم از مقدمه در بیان دلایل مآخوذه از موافقت و مخالفت و سرعت اتفاقات و بطو آن‌ها	۲۵
فصل هشتم از مقدمه در بیان استدلال از جهت مقدار رأس و شکل آن	۲۷
فصل نهم از مقدمه در بیان استدلال به چیزی که حس می‌نماید آن را دماغ از ثقل و خفت و حرارت و پروت و اوجاع رأس ..	۲۸
فصل دهم از مقدمه در بیان استدلال مآخوذه از احوال اعضائی که به منزله فروع دماغند مانند عین و لسان و وجه، مجاری لاهه و	
لوزتین و رقبه و اعصاب	۲۹
فصل یازدهم از مقدمه در بیان استدلال از مشارکات مر اعضای را که مشارک‌اند دماغ را و قریب‌اند به آن‌ها	۳۰
فصل دوازدهم از مقدمه در بیان استدلال از عضوی که متالم می‌گردد دماغ به سبب مشارکت آن	۳۱
فصل سیزدهم از مقدمه در بیان دلایل مزاج دماغ معتدل	۳۱
فصل چهاردهم از مقدمه در بیان امرجه رديه واقعه در جبلت	۳۲
فصل پانزدهم از مقدمه در بیان علامات امراض رأس مرضا	۳۳
فصل شانزدهم از مقدمه در بین قوانین علاج به قول کلی	۳۴
فصل هفدهم از مقدمه در بیان قوانین علاج رأس به طریق کلی	۴۴
باب اول از مقاله اولی در بیان صداع و انواع و اسباب و علامات و معالجات به قول کلی	۵۴
مقدمه در بیان اموری چند که واجب است معرفت آن‌ها پیش از شروع در مطلوب	۵۴
فصل اول از باب اول از مقاله اولی در بیان اصناف صداع حادث از انواع سوء مزاجات هشتگانه	۵۵
فصل دوم از باب اول از مقاله اولی در بیان تفصیل اصناف صداع حادث به سبب تفرق اتصال	۵۶
فصل سوم از باب اول از مقاله اولی در بیان اصناف صداع کائن از اورام	۵۷
فصل چهارم از باب اول از مقاله اولی در بیان کیفیت عروض صداع از مواد	۵۷
فصل پنجم از باب اول از مقاله اولی در بیان اصناف صداع کائن به مشارکت	۵۸
فصل ششم از باب اول از مقاله اولی علامات داله بر اصناف صداع و اقسام آن به قول کلی	۶۰
فصل هفتم از باب اول از مقاله اولی در تدبیر صداع به قول کلی	۶۳
فصل هشتم از باب اول از مقاله اولی در بیان علامات مندره به صداع در امراض	۶۵

باب دوم از مقاله اولی از فن دوم از کتاب مجمع الجوامع در بیان انواع صداع حادث از سوءمزاجات	
نماینه چهار مفرده و چهار مرکبه در ضمن هشت فصل	۶۵
فصل اول از باب دوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از سوءمزاج حار ساذج و اسباب و علامات و معالجات آن	۶۵
فصل دوم از باب دوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث و از سوءمزاج بارد ساذج و اسباب و علامات و معالجات آن	۷۰
فصل سوم از باب دوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از یس که آن را خفته نامند و اسباب و علامات و معالجات آن سبب آن	۷۳
فصل چهارم از باب دوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از سوءمزاج رطب ساذج و اسباب و علامات و معالجات آن	۷۴
فصل پنجم از باب دوم از مقاله اولی در بیان صداع حار رطب دمی و اسباب و علامات و معالجات آن	۷۵
فصل ششم از باب دوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از سوءمزاج حار یابس صفراوی و اسباب و علامات و معالجات آن	۷۸
فصل هفتم از باب دوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از سوءمزاج بارد رطب بلغمی و اسباب و علامات و معالجات آن	۸۲
فصل هشتم از باب دوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از سوءمزاج بارد یابس سوداوی و اسباب و علامات و معالجات آن	۸۷
باب سوم از مقاله اولی از فن دوم از کتاب مجمع الجوامع در بیان انواع صداع حادث از مشارکت	
دماغ	۸۹
فصل اول از باب سوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث و آن قوت حس دماغ و ذکای آن و اسباب و علامات و معالجات آن	۸۹
فصل دوم از باب سوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از ضعف دماغ و اسباب و علامات و معالجات آن	۹۰
فصل سوم از باب سوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث و از ترعزع و تحرک دماغ و اسباب و علامات و معالجات آن	۹۱
فصل چهارم از باب سوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از ضربه و یا سقظه یا شجه که برسد بر سر و اسباب و علامات و معالجات آن	۹۲
فصل پنجم از باب سوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از دود متولد در دماغ و اسباب و علامات و معالجات آن	۹۴
فصل ششم از باب سوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از سده به سبب اجتماع اخلاط غلیظه و اسباب و علامات و معالجات آن	۹۵
فصل هفتم از باب سوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از رولج که بر گرداند بطون دماغ را از خارج و اسباب و علامات و معالجات آن	۹۵
فصل هشتم از باب سوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از ریاح و بخارات متولد در رأس و اسباب و علامات و معالجات آن	۹۶
فصل نهم از باب سوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از ریاح که از خارج نفوذ نماید در سر و اسباب و علامات و معالجات آن	۹۸
فصل دهم از باب سوم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از مشارکت اورام دماغ و اسباب و علامات و معالجات آن	۹۸
باب چهارم از مقاله اولی از فن دوم از کتاب مجمع الجوامع در بیان انواع صداع حادث از مشارکت	
معهده	۹۸
فصل اول از باب چهارم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از فم معده یا شدت حس آن و اسباب و علامات و معالجات آن	۹۸
فصل دوم از باب چهارم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از سوءمزاج سببه عارضه معده و اسباب و علامات و معالجات آن	۹۹
فصل سوم از باب چهارم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از ارتقای بخارات متولده در معده نزد طبع اطعام و بعد انقباض و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۰۲
فصل چهارم از باب چهارم از مقاله اولی در بیان صداع حادث می گردد نزد گرسنگی بسیار و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۰۳
فصل پنجم از باب چهارم از مقاله اولی در بیان صداع حادث می گردد به سبب مشارکت دیدانی که در معده تولد یابند و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۰۴
فصل ششم از باب چهارم از مقاله اولی در بیان صداع حادث به مشارکت اعضای دیگر و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۰۴
باب پنجم از مقاله اولی از فن دوم از کتاب مجمع الجوامع در بیان انواع صداعی که عقب جماع و	
اعراض نفسانیه متعبه و صداعی که از آشامیدن شراب بسیار و صداعی که بعد از نزه و صداعی که بعد از	
بیداری از خواب و صداعی که به مشارکت ورم حادث می گردد	۱۰۶

فصل اول از باب پنجم از مقاله اولی در بیان صداعی که عارض می‌گردد و به مشارکت حمیات حاده و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۰۶
فصل دوم از باب پنجم از مقاله اولی در بیان صداع بحرانی و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۰۷
فصل سوم از باب پنجم از مقاله اولی در بیان صداع حادث به عقب جماع و اسباب و علامت و معالجات آن	۱۰۸
فصل چهارم از باب پنجم از مقاله اولی در بیان صداع حادث از آشامیدن شراب بسیار و خمار آن خصوص شراب کهنه غلیظ کدر و این را صداع خماری نامند و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۱۰
فصل پنجم از باب پنجم از مقاله اولی در بیان صداع حادث به عقب نوم و نعاس و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۱۰
فصل ششم از باب پنجم از مقاله اولی در بیان صداع حادث به سبب نزله و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۱۱
فصل هفتم از باب پنجم از مقاله اولی در بیان صداع ضربانی و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۱۱
باب ششم از مقاله اولی از فن دوم از کتاب مجمع الجوامع در بیان صداعی که آن را شقیقه و صداعی که آن را بیضه و خوده و صداعی که آن را عصابه نامند	۱۱۲
فصل اول از باب ششم از مقاله اولی در بیان شقیقه و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۱۲
فصل دوم از باب ششم از مقاله اولی در بیان صداع معروف به بیضه و خوده و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۱۶
فصل سوم از باب ششم از مقاله اولی در صداعی که آن را عصابه نامند و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۱۹
فصل چهارم از باب ششم از مقاله اولی در بیان صداع متخیل و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۲۰
فصل پنجم از باب ششم از مقاله اولی در بیان صداعی که حادث می‌گردد از عقب تعقب و حرکت شدید مانند مشی و غیر آن و آن را صداع ایغایی نامند و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۲۰
فصل ششم از باب ششم از مقاله اولی در غلج و عارض آن و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۲۱
باب هفتم از مقاله اولی از فن دوم از کتاب مجمع الجوامع در بیان اورام و تفرق اتصالات عارضه در دماغ	۱۲۱
فصل اول از باب هفتم از مقاله اولی در بیان سرسام حقیقی و غیر حقیقی آن و اقسام و اسباب و علامات و معالجات هر یک	۱۲۱
فصل دوم از باب هفتم از مقاله اولی در بیان سرسام حادث از ماده حار رطب دموی و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۲۶
فصل سوم از باب هفتم از مقاله اولی در بیان سرسام حادث از ماده حار یابس صفراوی که قرانیطس خالص نامند و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۳۰
فصل چهارم از باب هفتم از مقاله اولی در بیان سرسام حادث از ماده بارد رطب بلغمی که آن را لیثرغس و نسیان نیز نامند و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۳۲
فصل پنجم از باب هفتم از مقاله اولی در بیان سرسام حادث از ماده بارد پاپس سوداوی و اسباب و علامات و معالجات آن‌ها	۱۳۵
فصل ششم از باب هفتم از مقاله اولی در بیان سرسام حادث به مشارکت برسام و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۳۸
فصل هفتم از باب هفتم از مقاله اولی در بیان شقاقلوس و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۳۹
فصل هشتم از باب هفتم از مقاله اولی در بیان فلغمونی که ماسراست و اسباب و علامات و معالجات آن‌ها	۱۳۹
فصل نهم از باب هفتم از مقاله اولی در بیان حمزه و قوبا در دماغ و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۴۰
فصل دهم از باب هفتم از مقاله اولی در اورام حادث در خارج قحف و ماء مجتمع در آن که آن را عطاش الصیان به شین معجمه نامند و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۴۲
فصل یازدهم از باب هفتم از مقاله اولی در بیان سیات سهری و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۴۳
فصل دوازدهم از باب هفتم از مقاله اولی در بیان شجه و ضربه که بر پوست سر رسد و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۴۵
باب هشتم مقاله اولی از فن دوم از کتاب مجمع الجوامع در بیان امراضی که اکثر مضرات آن‌ها در افعال حسّی و سیاست می‌باشد	۱۴۶
فصل اول از باب هشتم از مقاله در بیان سیات و نوم و اقسام و اسباب و علامات و معالجات آن	۱۴۶

پیش گفتار

کتاب معالجات عقیلی تألیف سید محمد حسین عقیلی شیرازی خراسانی ابن محمد هادی علوی عقیلی پزشک و دارو شناس اواخر قرن دوازدهم و اوایل قرن سیزدهم هجری قمری که از تاریخ تولد و زمان وفات او اطلاعی در دست نیست. نیاکان او در خراسان می زیست‌اند اما گویا وی در شیراز زندگی می کرده و چون محمد حسین خان در تالیفاتش خود را شیرازی نامیده به همین سبب دیگران او را شیرازی نامیده‌اند.

بعضی محل تولد او را در یکی از محله های شیراز (رکن آباد) دانسته‌اند که بعد از مدتی، همراه پدر به بنگال هند مهاجرت نموده است و برخی گویند که او در مرشدآباد بنگال و در خانواده‌ای شیرازی تبار زاده شده است. از زندگی خصوصی، همسر و تعداد فرزندان وی اطلاع دقیقی در دست نیست.

پدرش میر محمد هادی پزشکی حاذق، خوشنویس چیره دست و صاحب دیوان شعر بود و در اشعارش متخلص به (شرر) است. بنا به نوشته محمد حسین خان نیاکان او غالباً از پزشکان ماهر بوده‌اند. او نزد پدرش و محمد هاشم شیرازی معروف به علوی خان که دانی پدر محمد حسین و از پزشکان عالی قدر بوده و میر محمد علی حسینی ابن عبدالله یزدی درس خوانده و از راهنمایی هایش بهره‌مند گردیده و به شاگردی نزد او کسب تجربه نموده و در پزشکی پایه‌ای بلند یافت.

وی در مخزن الادویه در این باره نوشته است: «این ذره بی مقدار ابن سید محمد هادی العقیلی العلی محمد حسین غفرالله ذنوبهما و ستر عیوبهما که چون اکثر ابا و اجداد و اقربای این عاصی هیچ مدان طیب و مزاول علم و عمل بودند و این جاهل نیز از عنفوان شباب به خدمت والد ماجد قدس سره و جناب مستغنی الالقباب پیر و مرشد حقیقی مسمی حبیب الله و ولیه‌المنتسب الیهما بالنسبه الحسیه یعنی میر محمد علی الحسینی مد ظله العالی حاضر می‌بود».

و در مورد دانی پدرش علوی خان در کتاب مخزن الادویه از وی نقل قول‌های بسیاری نموده اما معلوم نیست نزد وی مستقیم شاگردی کرده یا از تجربیات او به صورت غیر مستقیم از روی آثار به جا مانده او استفاده نموده است.

وی پس از حمله نادر شاه به هندوستان، همراه نادرشاه به ایران بازگشت و حکیم نادر شاه گردید و بر اثر کثرت معالجات از اطبا معروف و مشاهیر پزشکان اواخر سده دوازدهم هجری قمری شد و از معاصران او میرزا نصیر طیب مخصوص کریم خان زند بود. وی بعد از پس فوت نادر دوباره به هندوستان بازگشت و در آنجا ساکن شده است.

محمد حسین خان علاوه بر علوم پزشکی در فنون حکمت و نجوم و ادبیات و موسیقی نیز مهارت و سر رشته داشته است و در تدوین کتب پزشکی خود از منابع و کتاب‌های معتبری چون قانون ابن سینا، الحاوی محمد زکریای رازی و جامع مفردات اثر ضیاءالدین مالقی اندلسی استفاده نموده است. وی در کتب خویش از اطبای زیادی نام می‌برد که از مطالب آنها خوشه چینی نموده و کتاب جامعی در این زمینه پدید آورده است؛ مانند:

عمادالدین محمود شیرازی، حکیم صالح خان، حکیم داوود خان و... محمد حسین عقلی مجموعه تالیفاتی بنام مجمع الجوامع دارد که کتاب معالجات عقلی بخشی از آن می باشد.

کتاب معالجات به دو بخش امراض اختصاص یافته به عضو خاص و امراضی که به هیچ عضوی اختصاص ندارند تقسیم شده است: در امراض مختصه اعضا از سر تا پا و امراض غیر مختصه، شرح بیماری، اسباب، علائم و درمان آن که شامل مفرده درمانی، داروهای ترکیبی، غذا درمانی، اعمال دستی و... است به همراه پرهیز آن آورده شده و در هر بخش به تشریح عضو پرداخته است. حکیم عقلی در برخی از قسمت های کتاب روش های درمانی اشتباه را نقل می نماید. معالجات امراض مختصه دوازده مقاله دارد و خاتمه که به بیماری های کودکان پرداخته است. هر مقاله چند باب و هر باب چند فصل دارد. بخش بعدی (امراض غیر مختصه) از چهار هیکل تشکیل شده و هر هیکل چند باب و هر باب چند فصل. هیکل اول در انواع تب می باشد، هیکل دوم در بیان اورام و بثور، هیکل سوم در بیان بیماری های پوست و هیکل چهارم در بیان سموم می باشد.

کتاب های استفاده شده برای تصحیح کتاب معالجات، اکسیر اعظم، مخزن الادویه، قرابادین کبیر، فرهنگ لغات دهخدا، معین و نفیسی بوده که سعی شده هر کجا در متن و نسخه ها ایراد یا اشکالی وجود داشته به کمک این آثار برطرف گردد و همچنین در کتاب لغاتی مانند تب به صورت تب به کار رفته و بسیاری از کلمات دیگر که سعی شده به همان گونه آورده شود.

نسخه خطی موجود به خط محمد حسین کهنوی در سال یک هزار و دویست و هفتاد و پنج هجری قمری به دستور حاج ملا هادی شیرازی به طبع رسیده، استفاده شده است. چون نسخه خطی موجود نواقصی داشت و متأسفانه نسخه خطی دیگری هم موجود نبود با همکاری کتابخانه دانشگاه تهران و کتابخانه ملی با استفاده از نسخه چاپ سنگی و کتاب های مرجع نامبرده شده، کتاب پیش روی تصحیح و چاپ شده است که از همکاری این دو کتابخانه و همچنین آقایان استاد اسماعیل ناظم و استاد علیرضا مسعودی کمال تشکر و قدردانی را داریم.

با آن که تلاش شده تصحیح این اثر ارزشمند غلط و اشتباهات کمتری داشته باشد، اما احتمال خطا بسیار است. امید است با راهنمایی و همراهی شما گرامیان، در چاپ های بعدی این نواقص بر طرف گردد.